

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE’DE TURİZM TEŞVİKLERİNİN VE JEOPOLİTİK RİSKİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Gökay Canberk BULUŞ*

İbrahim BAKIRTAŞ**

Süleyman KOÇ***

IMPACT OF TOURISM INCENTIVES AND GEOPOLITICAL RISK ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de turizm gelirlerinin, jeopolitik riskin, gayrisafi sabit sermaye yatırımlarının ve turizm teşviklerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tespit etmektir. Bu amaç doğrultusunda 1985-2019 dönemi verileri için ARDL sınır testi ile eşbütünleşme analizi gerçekleştirilmiştir. Ampirik bulgulara göre, değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi tespit edilmiştir. Turizm gelirleri ve sermaye yatırımları ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, jeopolitik riskin negatif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Turizm teşviklerinin ekonomik büyüme üzerinde istatistikî anlamlılığa sahip herhangi bir etkisi tespit edilememiştir. Bu bulgulara göre, Türkiye’nin turizm teşviklerinin yasal kapsamı genişletilip sadeleştirilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Ayrıca, jeopolitik risklerin azaltılmasına yönelik politikaların ekonomik büyümeyi destekleyeceği ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Jeopolitik Risk, Turizm, Turizm Teşvikleri, Türkiye Ekonomisi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, e-posta: gcbulus@aksaray@edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5313-6759>.

** Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, e-posta: ibakirtas@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0945-2823>.

*** Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, e-posta: suleymankoc@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6976-045X>.

İntihal Taraması: Bu makale intihal taramasından geçirilmiştir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Gökay Canberk Buluş).

Atıf: Buluş, G. C., Bakirtaş, İ. ve Koç, S. (2021), Türkiye’de Turizm Teşviklerinin ve Jeopolitik Riskin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri, *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), s. 445-468, <https://doi.org/10.11616/asbi.954279>.

Makale Gönderim Tarihi: 18.06.2021

Makale Kabul Tarihi: 15.08.2021

Abstract

The aim of this study is to determine the effects of tourism revenue, geopolitical risks, gross fixed capital formation, and tourism incentives on economic growth in Turkey. For this purpose, the ARDL bounds testing approach to cointegration has been employed on data covering the 1985–2019 period. According to the empirical findings, a long-term equilibrium relationship has been found among the variables. While tourism revenues and gross fixed capital formation affects economic growth positively, geopolitical risks affect it negatively. Tourism incentives did not have a statistically significant effect on economic growth. Accordingly, it would be beneficial to encourage the simplification of the legal scope of tourism incentives in Turkey. In addition, it can be stated that policies aimed at reducing geopolitical risks would support economic growth.

Keywords: Economic Growth, Geopolitical Risk, Tourism, Tourism Incentives, Turkish Economy.

1. Giriş

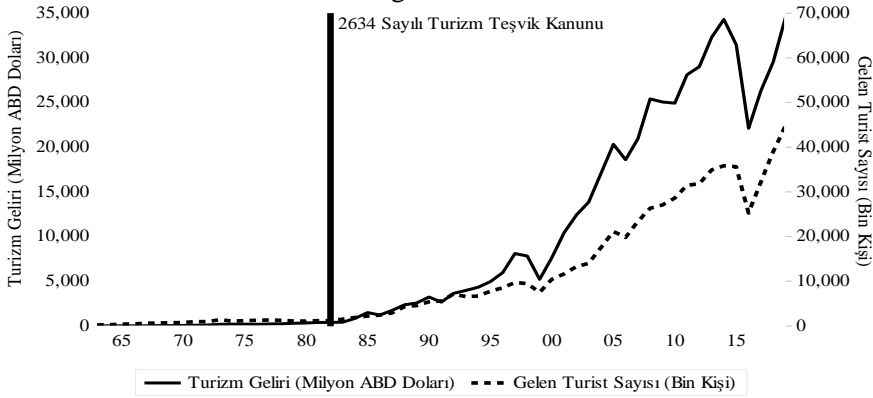
Turizm sektörü son yirmi yılda dünyanın en büyük endüstrilerinden biri haline gelmiştir. Dünyada 2005-2017 yılları arasında turizm sektörü %4,2 büyürken, bu oran gelişmiş ülkelerde %3,7, gelişmekte olan ülkelerde ise %4,8 olarak hesaplanmıştır. Hatta dünya turizm sektöründe meydana gelen son on yıllık ortalama büyüme hızı, dünya ekonomisinde meydana gelen son on yıllık ortalama büyüme hızından daha fazladır. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO, 2019) raporuna göre, dünya ölçeğinde turizmin sağladığı ihracat gelirleri 1,7 trilyon dolara ulaşırken, turizm sektörü kimyasal ürün ve yakıt ticaretinden sonra dünyanın en büyük üçüncü ihracat kategorisi olmuştur.

İhracat gelirlerinin ithalat giderlerinden az olduğu Türkiye gibi ülkelerde döviz gelirlerini arttırmanın önemli yollarından biri turizm gelirlerini arttırmak olabilir. 2018 yılında dünyanın en popüler beşinci varış noktası olan Türkiye'yi yaklaşık 46 milyon turist ziyaret etmiştir. Bu rakam bir önceki yıllara oranlandığında Türkiye için turist ziyaret artış oranı %22 olurken, bu oranla dünya sıralamasında birincidir. Ancak, turizm sektöründen elde ettiği gelir göz önüne alındığında Türkiye, dünya sıralamasında ilk onda yoktur (UNWTO, 2019). Türkiye'de turizm sektörü 2018 yılında doğrudan 2,2 milyon kişiyi istihdam etmekte ve bu toplam istihdamın %7,7'si anlamına gelmektedir. Toplam turizm geliri ise gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) % 3,8'e tekabül etmektedir. Ayrıca turizm ihracatı 2018 yılında toplam hizmet ihracatının % 51,9'u kadar gerçekleşmiştir. 2018 yılı istatistiklerine göre, Türkiye'nin turizm sektörüne katkı sağlayan ve en çok turist gönderen ülke toplam turistlerin %13 ile Rusya olmuştur. Rusya'yı, %9,8 ile Almanya, %5,2 ile

Bulgaristan, %4,9 ile Birleşik Krallık ve %4,5 ile Gürcistan takip etmiştir. Türkiye'de 2018 yılında kaydedilen toplam 126,4 milyon seyahat ile iç turizmin de önemli ölçüde büyüdüğü ifade edilebilir. Bu rakam 2017 yılına göre %4,6 oranında bir büyümeyi işaret etmektedir (Organisation for Economic Co-operation and Development, [OECD], 2020).

Şekil 1'de 1963-2019 döneminde Türkiye'ye gelen turist sayısı ve turizm gelirleri gösterilmektedir.

Şekil 1: 1963-2019 döneminde Türkiye'ye gelen turist sayısı ve turizm gelirleri

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2014; TÜİK, 2020)

Türkiye'de turizm sektörünün oluşması 1963 yılında gündeme gelmiş ancak günümüz anlamında bir turizm yapılanmasının gerçekleşmesi yolundaki ilk adımlar 1980'li yıllarla birlikte başlamıştır (Bahar, 2006). Bu dönemde, günümüzde de geçerliliğini sürdüren, turizm sektörü için bir dönüm noktası olarak kabul edilen 12.03.1982 gün ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasası yürürlüğe girmiştir (Toker, 2007). Turizmi Teşvik Yasası, turizm bölgelerinin ve merkezlerin belirlenmesi, bu alanların geliştirilmesi, turizm sektörüne yatırım yapılması ve turizm işletmelerine teşvik verilmesine ilişkin hükümleri içermektedir. 1985 yılında turizm sektörü, *kalkınmada özel önem taşıyan sektör* kapsamına girmiştir (Mil, 2016). Türkiye'de 1985-1989 yılları arasında turizm sektöründe hibe türü teşviklerin verilmeye başlanması, bu sektörde yatırımların artmasında son derece önemli rol oynamıştır (Şanlıoğlu ve Özcan, 2017). Yatırımlardaki bu artışın en temel nedenlerinden biri, kalkınmada özel önem taşıyan sektör kapsamında turizm sektörüne sağlanan *kaynak kullanımı destekleme priminden* kaynaklanmaktadır. Ancak 1992 yılında turizm sektöründe kaynak kullanımı destekleme primi uygulamadan kaldırılmış ve *fon kaynaklı kredi* uygulamasına geçilmiştir. Bu uygulama turizm sektöründeki yatırımcılara iki yıl ödemesiz ve beş yıl vadeli kredi şeklinde

sunulmuştur. Ancak turizm sektöründeki yatırımların büyük ölçekli yatırımlar olduğu düşünülürken, fon kaynaklı kredi uygulaması kısa vade süresi nedeniyle turizm yatırımlarını sektöre uğratmış ve 1980'li yılların ikinci yarısındaki rüzgâr tersine dönmüştür. Dolayısıyla 1990'lı yılların ilk yarısında yanlış turizm teşvikleri sebebiyle önce turizm sektörüne yapılan yatırımlar duraksamış, ikinci yarısında ise düşüşe geçmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2001).

2001 yılında Türkiye'nin geçirdiği derin bankacılık krizi sonrasında, turizm sektöründe canlanmanın tekrar gerçekleşmesi amacıyla bir dizi uygulama ve düzenleme hayata geçirilmiştir. Bunlar; turistik ürün çeşitliliğinin artırılması, turizm sektörü altyapısının geliştirilmesi, turistik bölge ve çevrelerin tanıtımının geliştirilmesi ve alternatif turizm imkânlarının tanıtılması gibi bir takım reklam süreçlerini içerecek şekilde turizm teşvikleri günümüze kadar genişletilmiştir. Günümüzde turizm sektöründeki teşvikler hala 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nun 13. maddesi uyarınca gerçekleştirilmektedir. Teşvik tedbirlerine yönelik uygulama ise her yıl yayınlanan Bakanlar Kurulu kararı temel alınarak yürütülmektedir (Toker, 2007). Ayrıca, 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nun yanı sıra, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) tarafından sağlanan teşvik ve destekler, Avrupa Birliği'nin aday ülkelere destek olmak amacıyla uyguladığı Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) programı kapsamında teşvik ve destekler, Türkiye İhracat Kredi Bankası (Eximbank) tarafından sağlanan kredi imkânları, yurtdışı turizm fuarlarına katılım desteği, elektrik ve su fiyatlarında indirim gibi pek çok teşvik ve destek uygulaması günümüzde de devam etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020).

Şekil 1. turizm sektörünü ekonomik, sosyal ve politik süreçlerin nasıl derinden etkilediğine ilişkin önemli ipuçları da vermektedir. Örneğin, Türkiye'nin yaşamış olduğu 1999 depremi, 2007 itibarıyla başladığı kabul edilen küresel finans krizi ve 2016'da meydana gelen darbe girişimi hem Türkiye'ye gelen turist sayısını hem de turizm gelirlerini azaltmıştır. Bu örnekler, Türkiye'nin son yirmi yılda deneyimlediği bazı jeopolitik risklere de örnek olarak verilebilir. Başka bir ifadeyle, Türkiye'nin elde ettiği turizm gelirlerini negatif yönde etkileyen en önemli faktörlerden biri, çok sayıda değişkeni tek başlık altında özetleyen jeopolitik risklerdir. Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı Orta Doğu; terörizm, iç çatışmalar, darbeler, doğal afetler ve politik istikrarsızlıklarla ün kazanmış bir bölgedir. Nitekim jeopolitik riskler de, terör saldırıları, savaş riskleri, askeri tehditler, iklim değişiklikleri (doğal afetler) ve uluslararası çatışmalar gibi çeşitli belirsizlikleri ve siyasi baskıları ifade eden

değişkendir (Caldara ve Iacoviello, 2018). Dolayısıyla jeopolitik risk, ekonomik büyüme, dış ticaret, finans ve turizm sektörü gibi çeşitli iktisadi alanlarda önemli etkilere sahiptir. Hatta jeopolitik riskler ile ekonomi arasındaki karmaşık ilişkiler ağı göz önüne alındığında turizmin bu süreçten en çok etkilenen sektör olabileceği ileri sürülebilir (Neacşu vd. 2018). Çünkü turistlerin kendilerini her zaman güvende hissetmek istemesi nedeniyle turizm sektörü jeopolitik riskler karşısında son derece hassas ve kırılgan hale getirmektedir (Lanouar ve Goaid, 2019). Örneğin, Arap Baharı'nın ardından yaşanan siyasi huzursuzluk Türkiye'ye gelen turist sayısını ve turizm gelirlerini önemli ölçüde azaltmıştır (Perles-Ribes vd., 2018). Jeopolitik risk sadece turizm gelirlerini değil, aynı zamanda doğrudan yabancı yatırımları, finansal likiditeyi, belirsizliği, savunma harcamalarını ve ekonomik büyümeyi de derinden etkilemektedir (Tiwari vd., 2019; Wang vd., 2019; Akadiri vd., 2020; Khan vd., 2020).

Turizm sektörü, katma değeri son derece yüksek, diğer sektörlerle doğrudan ve dolaylı şekilde pozitif katkı sağlayan, istihdam olanaklarını ve toplumsal refahı arttıran bir sektördür. Dolayısıyla Türkiye için turizm sektörünün önemi her geçen gün artmaktadır. Bu öneme binaen politika yapıcılar, hem turizm sektörüne yatırım yapmak isteyen girişimcileri, hem bu sektörde faaliyet gösteren firmaları hem de ülkeye turist getiren tur şirketlerini desteklemek amacıyla pek çok teşvik uygulamaya koymaktadır. Diğer taraftan Türkiye'nin jeopolitik riski son derece yüksek olan bir coğrafyada yer alması ve bu riskleri kendi bünyesinde de taşıması Türkiye'nin ekonomik büyüme performansını önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla bu araştırmanın arkasındaki temel motivasyon; jeopolitik risklerin, turizm gelirlerinin ve turizm teşviklerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini Türkiye için tespit etmektir. Turizm teşvikleri ve jeopolitik risklerin, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tespit etmeye yönelik gerçekleştirilen bu çalışmada 1985-2019 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılmaktadır. Ampirik analiz için gecikmesi dağıtılmış otoregresif (ARDL) model ve eşbütünleşme analizi için de sınır testi yöntemi tercih edilmiştir. Bu bölümü takip eden bölümlerde sırasıyla, önce araştırma sorusundaki değişkenlere dair literatür, takip eden bölümde model, veri ve yöntem, ardından analiz ve bulgular, son olarak ise sonuç ve öneriler yer almaktadır.

2. Literatür

Araştırmanın literatür taraması, analizin geniş kapsamı nedeniyle iki alt başlıkta raporlanmıştır. Bunlar sırasıyla; i) Turizm, turizm teşvikleri ve ekonomik büyüme ve ii) Jeopolitik risk, turizm ve ekonomik büyümedir.

2.1. Turizm, Turizm Teşvikleri ve Ekonomik Büyüme

Turizm sektörü, toplumların iktisadi, sosyal ve kültürel açıdan kazanımlar elde etmesi açısından son derece önemlidir. Bu öneme binaen özellikle gelişmekte olan ülkeler turizm sektörünün ekonomi içerisindeki ağırlığını arttırarak hem iktisadi aktiviteleri canlandırmak hem de ekonomik büyümeyi desteklemek isterler. Sengupta ve Espana (1994) turizm sektöründe elde edilen gelirin çoğaltan etkisi vasıtasıyla ekonomi içerisinde pek çok sektörde pozitif etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Örneğin, bir ülkede bir turist otel konaklaması için harcadığı belirli bir miktar para, otelin doğrudan istihdam yaratmasına neden olmakla kalmaz, aynı zamanda bu gelir ekonominin yiyecek/içecek sektöründen otelde kullanılan mobilya sektörüne kadar pek çok sektörü de pozitif etki eder. (Rusu, 2011). Ayrıca, turizm sektörünün ihracata dayalı büyüme modelinde önemli bir rol üstlendiği varsayımında, turizm sektörü özellikle cari açık veren Türkiye gibi ülkeler için hayati öneme sahiptir. Çünkü bu tür büyüme modeli, ekonomilerde ödemeler dengesi bozulmadan büyüme oranını arttırmanın en temel yoludur (McCombie ve Thirlwall, 1994). Bu özelliği sebebiyle turizm ile ekonomik büyüme ilişkisi pek çok araştırmacı tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Örneğin, Durbarry (2004) Moritus ekonomisinde, Chen ve Chiou-Wei (2009) Tayvan ve Kore ekonomilerinde, Kreishan (2010) Ürdün ekonomisinde, Kanca (2015), Maden vd. (2019) ve Altıner (2019) Türkiye ekonomisinde, Habibi vd. (2018) İran ekonomisinde, Dash vd. (2018) Hindistan ekonomisinde, Songling vd. (2019) ise Çin ekonomisinde turizmin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Ülke özelinde yapılan araştırmaların yanında ülke panelleri veya bölge panelleri üzerinden gerçekleştirilen analizler de benzer sonuçlara işaret etmektedir. Örneğin, Fayissa vd. (2008) 42 Afrika ülkesinde, Seetenah (2011) 19 ada ülkesinde, Narayan vd. (2010) Pasifik Ada Ülkeleri'nde, Dritsakis (2012) 7 Akdeniz ülkesinde, Šimundić vd. (2016) Latin Amerika ve Karayip ülkelerinde, Paramati vd. (2017) 26 gelişmiş ve 18 gelişmekte olan ülke örneğinde, Selimi vd. (2017) Batı Balkan Ülkeleri'nde, Garidzirai ve Pasara (2020) Güney Afrika'da yer alan 9 bölgede turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşmıştır. Literatürde gerek ülke gerekse bölge ve ülke panelleri için yapılan bazı araştırmalar tersi veya nötr bulgulara ulaşmıştır. Örneğin, Aliyev ve Ahmadova (2020) tarafından gerçekleştirilen araştırmanın bulguları, Gürcistan'da turizmin ekonomik büyümeyi uzun dönemde negatif etkilediğini işaret etmektedir. Katircioglu (2009)'nun Türkiye özelinde gerçekleştirdiği araştırmanın bulgularına göre uluslararası turizm ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir eşbütünlük ilişkisi bulunamamıştır. Benzer şekilde, Yıldırım ve Öcal (2004) Türkiye'de turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, uzun dönemde turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi teşvik

edici etkileri olsa da, turizm ile ekonomik büyüme arasında kısa vadeli bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Ayrıca, Yamak vd. (2012) Türkiye ekonomisinde turizm ekonomik büyüme ilişkisini sektörel bazlı incelemiştir. Araştırma bulgularına göre, kısa dönemde reel turizm gelirleri ile sanayi ve hizmetler sektörü arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak, reel turizm gelirleri reel GSMH ve tarım sektörü arasında anlamlı herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Ayrıca, araştırma bulgularına göre turist başına düşen reel turizm gelirleri ile reel GSMH, tarım, sanayi ve hizmet sektörleri arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. Son olarak, Ekanayake ve Long (2011) tarafından yapılan 140 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan çalışmada, turizme dayalı ekonomik büyüme hipotezini destekleyecek herhangi bulguya ulaşılamamıştır.

Turizm sektörünün gelişmesinde, sağlıklı bir şekilde işleminde ve ekonomik büyümeye katkı sağlamasında önemli katalizörlerden biri de sektöre sağlanan teşviklerdir. Doğası gereği riskli bir sektör olan turizm sektöründe yatırımların geri dönüşünün uzun yıllar alması ve siyasi, sosyal ve iktisadi olaylara duyarlılığı yüksek olduğu için sektördeki girişimciyi cesaretlendirecek teşvikler son derece önemlidir. Diğer bir ifadeyle, turizm sektörü kırılgan bir yapıya sahiptir ve yatırımcılar için riskli bir yatırım alanı olarak görülmektedir. Bu süreçte kamu kesimi özel sektöre teşvikler sağlayarak riskli bir yatırım alanı olarak kabul edilen turizm sektörüne yatırımı cazip hale getirmeyi amaçlar (Aydoğuş vd., 2006). Schubert ve Brida (2007) birçok sanayileşmiş ülkede bölgesel kalkınma stratejisini teşvik etmek, tarım sektörünü desteklemek ve çevreyi korumak için turizm teşviklerinin kullanıldığını belirtmiştir. Yang ve Fik (2014)'e göre ekonomilerde bölgesel farklılıkları en aza indirmek amacıyla, özellikle az gelişmiş bölgelerde, turizmi desteklemeye yönelik teşviklerin artırılması hem bölgesel gelişmişliği hem de turizm sektörünün büyümesine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Garsous vd. (2017) tarafından yapılan araştırma bu öngörüye bir kanıt niteliğindedir. Brezilya'da yer alan bölgelerde turizm teşviklerinin rolünün incelendiği araştırma bulgularına göre, az gelişmiş bölgelerde uygulanan vergi indirim teşviki turizm sektöründe istihdamı ve turizm sektörünün büyüklüğünü önemli oranda arttırmaktadır. Adorno vd. (2020) İtalya'da turizm sektörüne sağlanan teşviklerin bu sektörde faaliyet gösteren firmaların hasılatlarını ve turizm sektöründeki toplam istihdamı arttırdığı bulgusuna ulaşmıştır.

2.2. Jeopolitik Risk, Turizm ve Ekonomik Büyüme

Jeopolitik riskler ve istikrarsızlıklar iktisadi karar alma süreçlerinin temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Bu nedenle, jeopolitik risklerin ve olayların ekonomilerin büyüme oranlarını önemli ölçüde etkilemesi beklenmektedir. Literatürde jeopolitik riskler olarak tanımlanan savaşların,

terör olaylarının, politik istikrarsızlıkların, devrimlerin, darbelerin ve hükümet değişikliklerinin ülkelerin ekonomik büyüme hızı üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik birçok çalışma bulunmaktadır (Soybilgen vd., 2019). Örneğin, Aisen ve Veiga (2013)'ya göre politik istikrarsızlık, karar verme sürecinde politika yapıcıları optimal olmayan iktisadi politikaları uygulamaya sebep olmaktadır. Meyersson (2016), özellikle demokratik rejimlerde darbelerin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini iddia etmektedir. Jong-A-Pin (2009) politik rejimde meydana gelen istikrarsızlığın ekonomik büyüme üzerinde önemli ölçüde negatif etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir. Benzer bir bulguya sahip olan Kang ve Meernik (2005) tarafından yapılan çalışmanın bulguları, iç savaşlar sonucunda ortaya çıkan çatışmaların ve uluslararası toplumun negatif bakış açısının savaşın hüküm sürdüğü ülkelerde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ileri sürmektedir. Sala-i-Martin (1997) de savaşların, devrimlerin ve darbelerin ülkelerin ekonomik büyüme oranlarını olumsuz etkilediğini ampirik olarak doğrulamıştır.

Jeopolitik risk ve ekonomik büyüme arasındaki doğrudan ilişkiyi inceleyen Soybilgen vd. (2019), jeopolitik risk endeksinde meydana gelen 10 puanlık bir artışın, reel GSYH büyüme oranında % 0,2-0,4 düşüğe neden olduğunu ileri sürmüştür. Pan (2019) benzer bir araştırmayı jeopolitik risk ile araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) yatırımları temelinde incelemiştir. Bu çalışmanın analiz bulgularına göre, jeopolitik riskte meydana gelen artış Ar-Ge yatırımlarını azaltmaktadır. Ar-Ge yatırımları ekonomik büyümenin en temel belirleyicilerinden biri olarak kabul edildiğinden jeopolitik risk ile ekonomik büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki tespit edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Akadiri vd. (2020) ekonomik büyüme ve jeopolitik risk ilişkisinde turizm sektörüne dikkat çekmektedir. Araştırmanın analiz bulguları, jeopolitik risklerden ekonomik büyümeye ve jeopolitik risklerden turizme doğru tek yönlü negatif bir nedenselliğin olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca, ortaya çıkan jeopolitik risk şokları hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Demir vd. (2020) turist ziyaretleri ile jeopolitik risk arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi özelinde incelemiştir. Çalışmanın analiz bulgularına göre, jeopolitik risklerde meydana gelen artışlar, ülkeye gelen turistlerin sayısını uzun dönemde azaltmaktadır. Ancak, jeopolitik risklerdeki azalma kısa dönemde ülkeyi ziyaret eden turist sayısı üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Benzer şekilde Lee vd. (2020) jeopolitik riskin, turizm gelirleri ve turist sayısı olmak üzere turizm talebi üzerinde negatif bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Hatta araştırma bulgularına göre, hem yerel hem de uluslararası politik ortamlar hem turistlerin tüketim kararını hem de turistik bölgelerin iktisadi performansını önemli ölçüde negatif etkilemektedir. Demir vd. (2019) de jeopolitik risk ile iç turizm

arasındaki ilişkiyi incelemiş ve jeopolitik riskin iç turizmi negatif yönlü etkilediği bulgusuna ulaşmıştır. Balli vd. (2019) ise aynı araştırma sorusunu sormuş, ancak jeopolitik riskin turizm bölgelerindeki etkisinin farklılaştığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırma bulgularına göre cazip turizm bölgelerine sahip ülkelerde jeopolitik riskin turizm sektörü üzerindeki etkisi minimum düzeydedir. Bunun sebebi ise uluslararası turistler bir bölgeyi ziyaret etmek istemeleri durumunda jeopolitik riskleri göz önüne almamasından kaynaklanmaktadır.

3. Model, Veri ve Yöntem

Bu çalışmanın “*Turizm teşvikleri ve jeopolitik riskler ekonomik büyümeyi nasıl etkiler?*” araştırma sorusunu cevaplamak amacıyla oluşturulan regresyon eşitliği aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = f(K_t, REV_t, GPR_t, DUM_t) \quad (1)$$

Eşitlik (1)'de Y_t : t dönemdeki GSYH düzeyini, K_t : t dönemdeki gayri safi sabit sermaye oluşumunu, REV_t : t dönemdeki toplam turizm gelirlerini, GPR_t : t dönemde ekonomideki jeopolitik risk düzeyini, DUM_t : t dönemde ekonomideki turizm teşviklerini sembolize etmektedir. Eşitlik (1)'de yer alan değişkenler temelinde hazırlanan veri setinin detaylı açıklamaları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Verilerin Tanımı ve Kaynakları

Değişken	Kısaltma	Dönem	Kaynak
GSYH	Y	(1985-2019)	Dünya Bankası
Gayri safi sabit sermaye oluşumu	K	(1985-2019)	Dünya Bankası
Turizm gelirleri	REV	(1985-2019)	Dünya Bankası
Jeopolitik risk düzeyi	GPR	(1985-2019)	Caldara ve Iacoviello (2020)
Teşvik kukla değişkeni	DUM	(1985-2019)	Türkiye İstatistik Kurumu

Not: Ampirik analizlerde kukla değişken olan *DUM* hariç tüm seriler doğal logaritmaları alınarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada gerçekleştirilen analizlerde, başka bir ifadeyle eşitlik (1)'in tahmininde, 1985-2019 arası yıllık veriler kullanılmaktadır. Bu zaman aralığının seçilmesindeki en önemli kısıt Caldara ve Iacoviello (2018) tarafından türetilen jeopolitik risk düzeyi verisinin 1985 yılında başlamasıdır. GSYH, gayri safi sabit sermaye oluşumu ve turizm gelirleri gibi temel makro iktisadi değişkenlerin son derlenme yılı olan 2019 yılı ile veriler sonlandırılmıştır. Araştırmada *DUM* 1982 yılında yürürlüğe giren

2634 sayılı Turizmi Teşvik Yasası'nı takiben bu sektöre sağlanan önemli teşvikleri içermektedir.

Yukarıda ifade edilen araştırma sorularını analiz etmek amacıyla bu çalışmada Pesaran ve Pesaran (1997) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı (ARDL) uygulanmaktadır. Bu yöntemin en önemli özelliği, modelde bağımlı değişken I(1) olması gerekirken, açıklayıcı değişkenler I(0) veya I(1) olabilir. Ancak, unutmamak gerekir ki, ARDL yönteminde ne bağımlı değişken ne de açıklayıcı değişkenler I(2) olmamalıdır. Ayrıca, ARDL sınır testi, uygun gecikme seçimi yoluyla artık korelasyonu ortadan kaldırmakta ve içsellik sorununun azaltılmasına da yardımcı olmaktadır. Buna paralel olarak ARDL yöntemi, bazı regresörlerin içselliğine bakılmaksızın tarafsız tahminler ve geçerli t-istatistikleri de üretmektedir (Menegaki, 2019). ARDL sınır testinin ilk adımı, kısıtsız hata düzeltme modelinin (UECM) oluşturulmasıdır. Nitekim ARDL sınır testi UECM modeli üzerinden uygulanmaktadır. Eşitlik (2)'de regresyon modeli için UECM eşitlikleri yer almaktadır.

$$\begin{aligned}
 \Delta \ln Y_t &= \beta_0 \\
 &+ \sum_{i=1}^j \beta_{1i} \Delta \ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^k \beta_{2i} \Delta \ln K_{t-i} \\
 &+ \sum_{i=0}^l \beta_{3i} \Delta \ln REV_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{4i} \Delta \ln GPR_{t-i} + \alpha_0 \ln Y_{t-1} + \alpha_1 \ln K_{t-1} \\
 &+ \alpha_2 \ln REV_{t-1} + \alpha_3 \ln GPR_{t-1} + \alpha_4 \ln DUM_t \\
 &+ \varepsilon_t
 \end{aligned} \tag{2}$$

Eşitlik (3)'te Δ fark operatörünü, β_0 sabit terimi, ε_t rassal hata terimini, $\beta_{1...4}$ ve $\alpha_{1...4}$ katsayıları ifade etmektedir. Optimal gecikme uzunlukları (j, k, l, m) seçilen bilgi kriterlerinin [Akaike (AIC), Schwarz (SIC) ve Hannan-Quinn (HQ) vb.] minimum değerleri tarafından ayrı ayrı belirlenmektedir. Uzun dönemli ilişkinin varlığının tespiti için uygulanan ARDL F-sınır testinde sıfır hipotezi [$H_0: \alpha_0 = \alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_4 = 0$] biçimindedir ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olmadığını varsayar. Alternatif hipotez ise şu şekilde ifade edilebilir; [$H_1: \alpha_0 \neq \alpha_1 \neq \alpha_2 = \dots \neq \alpha_4 \neq 0$] ve değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte Pesaran vd. (2001)'de önerilen beş farklı modelden bu çalışmada kullanılan üçüncüsü olan *kısıtsız sabit ve trend olmayan* durumunda temel hipotez katsayıların birlikte sıfıra eşitliği şeklinde kurulmaktadır. Bu durum beraberinde eşbütünleşme ilişkisinin

varlığının gösterimi için katsayıların tamamının sifıra eşitliğini gerektirmektedir. Pesaran vd. (2001)'de ileri sürülen 1, 3 ve 5. modellerde F-Sınır testi sonuçlarının eşbütünleşmenin varlığının bir sağlaması olarak t-sınır testi ile de desteklenmesi gerekmektedir. İkinci hipotez testi, t-sınır testi olarak da adlandırılır. Bu testin temel hipotezi $H_0: \alpha_0 = 0$ biçiminde kurulur. Hesaplanan test istatistiği Pesaran vd. (2001) tarafından hesaplanan tablo üst ve alt kritik değerleriyle karşılaştırılır. Temel hipotez reddedilemez ise F-sınır testi ile elde edilen eşbütünleşme bulgusunun uydurma veya bozulmuş olabileceği bulgusu elde edilmiş olur. Öte yandan temel hipotez reddedildiği takdirde ise F-sınır testi ile elde edilen bulgu t-sınır testi ile de pekiştirilmiş olur. Esasında t-sınır testi bir açıdan hata düzeltme teriminin istatistiksel anlamlılığının sınanması anlamına da gelmektedir (Pesaran vd., 2001; Mert ve Çağlar, 2019).

ARDL sınır testinde değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini belirlemek için, F-istatistiklerini Pesaran vd. (2001) tablo kritik değerleri ile karşılaştırmak gerekmektedir. Hesaplanan F istatistik değeri, Pesaran vd. (2001) [küçük örneklem için ise Narayan (2005)] tablo üst kritik [I(1)] değerinden büyükse eşbütünleşme ilişkisinin varlığına, tablo alt kritik [I(0)] değerinden küçükse eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına karar verilir. Eğer hesaplanan F istatistik değeri alt ve üst kritik değerler arasında ise eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığı ile ilgili herhangi bir karar verilemez.

ARDL sınır testi yaklaşımının ikinci adımında, uzun dönem denklemleri düzey değerleri kullanılarak tahmin edilen regresyonlardan elde edilir. Üçüncü adımda ise, kısa dönemli hata düzeltme modeli (ECM) tahmin edilmektedir. ECM denklemleri eşitlik (3)'teki gibi ifade edilebilir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln Y_t = & \lambda_0 + \sum_{i=1}^a \lambda_{1i} \Delta \ln Y_{t-i} + \sum_{i=0}^b \lambda_{2i} \Delta \ln K_{t-i} \\ & + \sum_{i=0}^c \lambda_{3i} \Delta \ln REV_{t-i} + \sum_{i=0}^d \lambda_{4i} \Delta \ln GPR_{t-i} + \delta ECT_{t-i} \\ & + \varepsilon_t \quad (3) \end{aligned}$$

Yukarıdaki eşitliklerde Δ fark operatörünü, λ_0 sabit terimi, ε_t rassal hata terimini, $\lambda_{1...4}$ katsayıları göstermektedir. Optimal gecikme uzunlukları (a, b, c, d), eşitlik (3)'te olduğu gibi, minimum kriter değeriyle seçilmektedir. ECT katsayısının tahmin değeri ayarlama hızı olarak yorumlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle ECT tahmin değeri, kısa dönemli sapmaların uzun dönemde dengeye dönüş hızını ifade etmektedir.

4. Analiz ve Bulgular

Çok değişkenli zaman serileri analizini genellikle verilerin durağanlığının kontrol edilmesini sağlayan birim kök testleri ile başlamaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, ARDL tahmin yönteminin uygulanmasında serilerin I(1) veya I(0) olması gerekirken, I(2) ve üstü olmamalıdır. Bu araştırmada doğrusal birim kök testleri için, genişletilmiş Dickey-Fuller (Dickey ve Fuller, 1979; 1981), Dickey-Fuller GLS (Elliot vd., 1996), Phillips-Perron (Phillips ve Perron, 1988), ve Ng ve Perron'un NP-Z α , NP-MZt, NP-MSB, NP-MPT (Ng ve Perron, 2001) testleri kullanılmaktadır. Söz konusu birim kök testlerinin sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Testleri

		Düzy						
		ADF	DF-GLS	PP	NP-MZ α	NP-MZ t	NP-MSB	NP-MPT
Y	Sabit	-1,47	1,037	-1,445	1,089	1,519	1,395	131,447
K		-2,04	-0,813	-2,039	-1,244	-0,612	0,492	14,584
REV		-2,79*	1,231	-3,60***	1,079	1,911	1,770	206,967
GPR		-3,51**	2,82***	-3,42**	-10,04**	-2,21**	0,22**	2,53**
Y	Sabit	-1,853	-1,97	-2,23	-8,19	-1,79	0,21	11,79
K		-2,798	-2,68	-2,93	-11,39	-2,30	0,20	8,42
REV		-1,147	-0,76	-0,96	-1,42	-0,56	0,39	36,48
GPR		-3,80**	-3,81***	-3,55**	-14,20*	-2,64*	0,18*	6,53*
		Birinci Fark						
		ADF	DF-GLS	PP	NP-MZ α	NP-MZ t	NP-MSB	NP-MPT
Y	Sabit	-7,04***	-7,10***	-7,06***	-27,47***	-3,69***	0,13***	0,93***
K		-6,54***	-6,50***	-6,51***	-24,92***	-3,46***	0,13***	1,18***
REV		-6,50***	-6,43***	6,50***	-27,01***	-3,67***	0,13***	0,91***
GPR		-5,01***	-6,49***	-12,8***	-16,16***	-2,83***	0,17***	1,53***
Y	Sabit	-7,16***	-7,26***	-7,16***	-27,48***	-3,70***	0,13***	3,34***
K		-6,56***	-6,62***	-6,55***	-24,92***	-3,48***	0,13***	3,91***
REV		-6,71***	-6,28***	-9,02***	-41,56***	-4,55***	0,10***	2,20***
GPR		-4,93***	-6,57***	-13,4***	-16,13*	-2,83*	0,17*	5,65*

Not: *, ** ve *** sembolleri ilgili birim kök testine göre durağanlık koşulunun sağlandığı sırasıyla % 10,% 5 ve% 1 istatistiki anlam düzeylerini ifade etmektedir. ADF, DF-GLS, PP, NP kısaltmaları sırasıyla; genişletilmiş Dickey – Fuller, Phillips – Perron, NG – Perron'u ifade etmektedir. Gecikme uzunlukları Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) referans alınarak belirlenmiştir.

Tablo 2'de yer alan birim kök testlerinin sonuçları analizlerde kullanılan değişkenlerin bazılarının I(0), ancak büyük bir kısmının I(1) olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, ampirik analizlerde kullanılan zaman

serilerinin tümü ilk farkta durağandır. Bu durum, söz konusu değişkenlerden hiçbirinin I(2) olmadığı anlamına gelir. Birim kök testleri sonucunda analizlerde kullanılan zaman serilerinin büyük çoğunluğunun birinci farkta durağan olması nedeniyle eşbütünlük analizi yapılmasına, ancak serilerin bir kısmının da I(0) olması nedeniyle analiz yöntemi olarak da ARDL sınır testinin kullanılmasına karar verilmiştir. ARDL sınır testinde, tıpkı birim kök testlerinde olduğu gibi, uygun gecikme uzunluğu SIC bilgi kriteri referans alınarak belirlenmiş ve en uygun gecikmeli modelin ARDL (1, 1, 2, 3) olduğu tespit edilmiştir. Tablo 3’de ARDL (1, 1, 2, 3) modelinin tahmin sonuçları ve modelin diagnostik test sonuçları raporlanmıştır.

Tablo 3: ARDL (1, 1, 2, 3) Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	HAC Std. Hata	t-İstatistiği
$Y_{(t-1)}$	0,403885***	0,068543	5,892416
REV	0,083878	0,115300	0,727482
REV _(t-1)	0,342366**	0,129960	2,634391
K	1,032355***	0,263896	3,911981
$K_{(t-1)}$	-0,902295***	0,262348	-3,439306
$K_{(t-2)}$	0,681600***	0,195208	3,491669
GPR	0,070960	0,078677	0,901916
$GPR_{(t-1)}$	-0,064133	0,077171	-0,831051
$GPR_{(t-2)}$	0,122904	0,121145	1,014519
$GPR_{(t-3)}$	-0,355726***	0,072696	-4,893307
Dum	-0,033698	0,051723	-0,651508
Sabit Terim	4,503248***	0,494768	9,101746
Diagnostik Test Sonuçları			
Normal Dağılım (JB):	5,091361 [0,08]		
Breusch Godfrey Otokor. LM:	1,632181 [0,44]		
Değişen varyans (White):	9,748567 [0,55]		
Değişen varyans (ARCH):	2,669003 [0,10]		
Değişen varyans (Breusch-Pagan-Godfrey):	9,908476 [0,54]		
Ramsey RESET:	0,131555 [0,72]		
F-İstatistiği:	171,9861 [0,00]		
R^2 :	0,99		

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistikî anlamlılığı belirtmektedir. Ayrıca, köşeli parantez içerisindeki değerler ilgili test istatistiğinin olasılık değerini göstermektedir.

Tablo 3’de gösterilen diagnostik test sonuçlarına göre, ARDL (1, 1, 2, 3) modelinde Breusch Godfrey LM test sonuçlarına göre otokorelasyon, White, ARCH ve Breusch-Pagan-Godfrey test sonuçlarına göre değişen varyans ve Ramsey RESET test sonuçlarına göre fonksiyonel form sorunları bulunmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Jarque-Bera test sonuçlarına göre modelde hata terimleri normal dağılım sergilemektedir.

ARDL (1, 1, 2, 3) modelinin tahmin edilmesinden sonra uzun dönem denge ilişkisini tespit etmek için sınır testi analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 4’de ARDL sınır testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: ARDL Sınır Testi (F ve t) Sonuçları

F-İstatistiği = 10,39 (k = 3) [n = 32]				
<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>				
Sınır Değerleri				
Pesaran, vd. (2001)	<i>Asimptotik: n = 1000</i>			
	<i>Anlam Düzeyi</i>	I (0)	I (1)	Eşbütünleşme
	1%	4,29	5,61	✓
	5%	3,23	4,35	✓
10%	2,72	3,77	✓	
Narayan (2005)	<i>Sonlu Örneklem: n = 30</i>			
	1%	5,33	7,06	✓
	5%	3,71	5,02	✓
	10%	3,01	4,15	✓
t-İstatistiği = -5.123914				
<i>H₀: Eşbütünleşme yoktur</i>				
Pesara n, vd. (2001)	1%	-3.43	-4.37	✓
	5%	-2.86	-3.78	✓
	10%	-2.57	-3.46	✓

Tablo 4’te raporlanan ARDL F-sınır testi sonuçlarına göre F istatistiği (10.39), hem Pesaran vd. (2001) hem de Narayan (2005) tablo kritik değerlerinden büyüktür. Bu sonuç, modelde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli denge ilişkisinin varlığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, ARDL sınır testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi vardır. ARDL modelinde Pesaran vd. (2001) tarafından belirtilen modellerden 3. durum seçildiğinden F-sınır testinin yanı sıra t-sınır testi de gerçekleştirilmiştir. Bu teste ait bulgular da Tablo 4’ün alt panelinde raporlanmıştır. Hesaplanan t-sınır test istatistiği Pesaran vd., (2001)’de belirtilen tablo üst kritik değerlerinden her anlam düzeyinde büyük olduğundan F-sınır testi ile elde edilen eşbütünleşme bulgusu t-sınır testi ile de doğrulanmıştır.

Uzun dönem dengesinden herhangi bir şok nedeniyle yaşanabilecek sapmaların hangi hızda ortadan kalkacağını gösteren hata düzeltme mekanizmasının işleyişini kontrol etmek amacıyla kısa dönem hata düzeltme regresyonu tahmin sonuçları incelenmelidir. Kısa dönem hata düzeltme regresyonu tahmin sonuçları Tablo 5’te gösterilmektedir.

Tablo 5: Kısa Dönem Hata Düzeltme Regresyonu Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği
ΔREV	0,083878	0,104702	0,801113
ΔK	1,032355***	0,209752	4,921795
$\Delta K_{(t-1)}$	-0,681600	0,166623	-4,090682
ΔGPR	0,070960	0,073245	0,968807
$\Delta GPR_{(t-1)}$	0,232821***	0,070913	3,283188
$\Delta GPR_{(t-2)}$	0,355726***	0,079886	4,452942
Dum	-0,033698	0,038656	-0,871738
Sabit Terim	4,503248***	0,642342	7,010673
$ECT_{(t-1)}$	-0,596115 [†] , ***	0,086226	-6,913387

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiki anlamlılığı belirtmektedir. [†], %1 anlam düzeyine göre t-sınır testinin anlamlılığını ifade etmektedir.

Tablo 5’de yer alan kısa dönem hata düzeltme regresyonu tahmin sonuçlarına göre, hata düzeltme terimi (ECT) istatistiki olarak anlamlı ve negatiftir. Bu sonuç hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını ima etmektedir. ECT katsayısı, dengede meydana gelen sapmanın yaklaşık olarak yüzde 59’unun bir dönem sonra kapatılacağını göstermektedir. Ayrıca, kalan sapmanın da yüzde 59’u ikinci dönem sonunda ortadan kalkacaktır.

Turizm teşvikleri ve jeopolitik risklerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini tespit etmek için ARDL modelinin uzun dönem katsayılarını yorumlamak gerekmektedir. Bu amaçla Tablo 6 hazırlanmıştır ve bu tabloda ARDL modelinin uzun dönem katsayı tahmin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6: ARDL Uzun Dönem Katsayı Tahmin Sonuçları

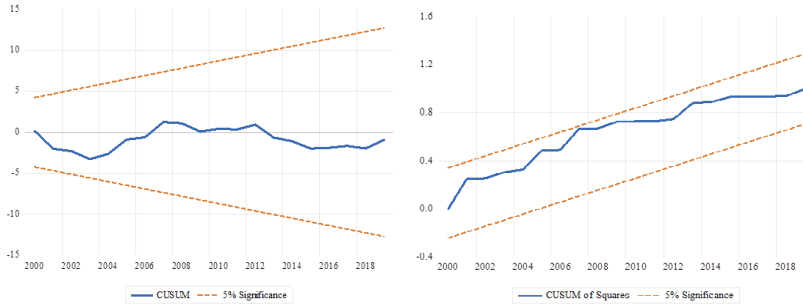
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği
REV	0,715038***	0,032233	22,18347
K	1,361584***	0,383684	3,548708
GPR	-0,379112*	0,192269	-1,971778

Not: *, ** ve *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerindeki istatistiki anlamlılığı belirtmektedir.

Tablo 6’ya göre hem REV hem de K uzun dönemde yüzde 1 düzeyinde istatistiki anlam düzeyine sahiptir. Ayrıca, GPR istatistiki olarak negatif ve yüzde 5 anlam düzeyindedir. Başka bir ifadeyle, ekonomik büyümeyi açıklayan üç değişkenin de katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, REV ve K uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif etkilerken, GPR negatif etkilemektedir.

Türkiye ekonomisi için incelenen dönemde yaşanabilecek yapısal değişimler nedeniyle bir ya da birden çok yapısal kırılma meydana gelebileceğinden, ayrıca araştırma bulgularının güvenilirliğini test etmek amacıyla ve Brown vd. (1975) tarafından ileri sürülen CUSUM ve CUSUM of Squares yapısal kırılma testleri hesaplanmıştır. Şekil 2’de CUSUM ve CUSUM of Squares test sonuçları yer almaktadır.

Şekil 2: CUSUM ve CUSUM of Squares Test Sonuçları

Şekil 2’de sol panelde CUSUM test sonucu, sağ panelde ise CUSUM of Squares test sonucu gösterilmektedir. Her iki test sonucuna göre test istatistikleri yüzde 5 güven aralığı içerisinde yer almaktadır. Başka bir ifadeyle, tahmin edilen parametreler kritik sınırların dışına çıkmamıştır. Dolayısıyla tahmin edilen parametreler veri alınan dönemde herhangi yapısal bir değişime maruz kalmamışlardır.

5. Sonuç

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde, jeopolitik risklerin ve turizm teşviklerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. 1985-2019 dönemi için gerçekleştirilen analizlerde ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. Ampirik bulgular ekonomik büyüme, turizm gelirleri, gayri safi sabit sermaye yatırımları ve jeopolitik risk arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye’de turizm gelirleri ve gayri safi sabit sermaye yatırımları ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir. Ancak, çalışmanın önemli bir değişkeni olan turizm teşviklerinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiki olarak anlamlı herhangi bir etkisi tespit edilememiştir. Başka bir ifadeyle, analiz bulgularına göre Türkiye ekonomisinde turizm teşvikleri ekonomik büyümeyi destekleyecek bir potansiyele sahip değildir. Bu bulgu Türkiye’de turizm sektörüne sağlanan teşviklerin araç-amaç ilişkisi bağlamında yeniden sorgulanmasını gerektirmektedir. Nitekim 2634 sayılı

Turizmi Teşvik Yasası 1982 yılında yürürlüğe girmesine rağmen, günümüzde verilen teşvikler hala söz konusu yasa uyarınca sağlanmaktadır. Turizm sektörü günün iktisadi yapısı, politik koşulları ve teknolojik gelişme düzeyi gibi pek çok faktörle yakından ilgilidir. Bu durum, politika yapıcılarının Turizmi Teşvik Yasası'nı günün koşullarına göre düzenlemesi, hatta gerekirse yeni yasa veya yasalarla turizm sektörünü küresel rekabette destekleyecek politikalar izlenmesini gerekli kılmaktadır. Örneğin, 1985-1989 döneminde turizm sektöründe nakdi hibe türü teşvikler sağlanmış, böylece turizm sektörüne yapılan yatırımlar artmış, turizm sektörünün geliri artmış ve ekonomik büyüme desteklenmiştir. Ancak, özellikle son dönem incelendiğinde, turizm sektörüne sağlanan teşviklerin genellikle hazine ve orman arazilerine tesis yapımı için verilen hibe desteği şeklinde olduğu, ancak bu teşviklerden beklenen etkiyi göstermediği görülmektedir. Kamu kesiminin turizm sektöründe faaliyet gösteren veya göstermek isteyen özel kesimle işbirliği içerisinde hareket etmesinin ise uygulanacak teşviklerin verimliliğini arttıracığı ileri sürülebilir. Böylelikle verilecek teşvik, fon veya krediler için farklı yaklaşımlar da geliştirilebilecektir. Bu farklı yaklaşımlarla birlikte ilgili yasa veya yönetmeliklerde meydana gelen değişiklikler, Türkiye'de turizm sektörünün yatırımcılar için daha cazip bir sektör haline gelmesine imkân sağlayabilir. Ayrıca, Türkiye'de kamu kesiminin genellikle turizm arzını destekleyici türde turizm teşvikleri sağladığı görülmektedir. Ancak, jeopolitik riskteki gelişmeler turizmin talep cephesine yönelik teşvik uygulamalarını da gündeme getirmiştir. Örneğin, turizm talebini canlandırmaya yönelik özellikle son dönemde uygulanan "Türkiye'ye Turist Getiren (A) Grubu Seyahat Acentalarına Uçuş Başına Destek Verilmesi" veya "Ülkemize Kruvaziyer Gemi ile Turist Getiren (A) Grubu Seyahat Acentalarına Destek Sağlanması" gibi. Bu teşviklerin turizm sektörünü canlandıracağı ve karlılığı arttıracığı düşünülmektedir. Ancak, sağlık turizmi, termal turizm, dağcılık ve golf turizmi gibi Türkiye'nin coğrafi ve beşerî sermayesine uygun alanların daha yoğun teşvik edilmeye ihtiyacı vardır. Son olarak Türkiye açısından belirtilmesi gereken husus ise turizm teşvik sisteminin son derece karmaşık bir yapıya sahip olduğudur. Teşvik sistemi kendine ait bir mevzuata sahipken, farklı kanunlar veya yönetmelikler kapsamında farklı kurum ve kuruluşlar tarafından uygulanmaktadır. Türkiye'de teşvik sisteminde uygulamada ortaya çıkan bu karışıklıkların azaltılması ve bürokratik katılıkların ortadan kaldırılması teşvik sisteminin etkinliğini arttıracaktır.

Bu araştırmanın bulguları, Türkiye'de jeopolitik riskin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğine ilişkin de önemli kanıtlar içermektedir. Ayrıca, yatırım kararlarının en önemli belirleyicilerinden birinin risk düzeyi olduğu düşünüldüğünde, jeopolitik risklerin yüksek

olduğu ekonomilerde yatırımcılar yüksek risk sebebiyle yatırım yapmaya istekli değildirlir. Söz konusu risklerin ortadan kaldırılması veya azaltılması, kuşkusuz Türkiye ekonomisi için pozitif sonuçlar doğuracaktır. Bu nedenle politika yapıcıların jeopolitik riskleri ortaya çıkaran faktörleri doğru bir şekilde araştırmasında ve bu riskleri en aza indirmesine yönelik politikalar uygulamasında yarar vardır.

Kaynaklar

- Adorno, V., Bernini, C. ve Pellegrini, G. (2020), “Do Capital Subsidies Affect Growth in the Tourism Industry?”, http://old.sis-statistica.org/files/pdf/atti/rs08_spontanee_7_1.pdf, (Erişim Tarihi: 02.10.2020)
- Aisen, A. ve Veiga, F.J. (2013), How Does Political Instability Affect Economic Growth?, *European Journal of Political Economy*, 29, s.151-167.
- Akadiri, S.S., Eluwole, K.K., Akadiri, A.C. ve Avci, T. (2020), Does Causality between Geopolitical Risk, Tourism and Economic Growth Matter? Evidence from Turkey, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 43, s.273-277.
- Aliyev, K. ve Ahmadova, N. (2020), Testing Tourism-Led Economic Growth and Economic-Driven Tourism Growth Hypotheses: The Case of Georgia, *Tourism*, 68(1), s.43-57.
- Altın, A. (2019), Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969- 2018), *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Aydoğuş, İ., Soybalı, H.H. ve Baytok, A. (2006), Yunanistan ile Türkiye’de Uygulanan Turizm Yatırım Teşviklerinin Karşılaştırılması, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 4(1), s.1-22.
- Bahar, O. (2006), Turizm Sektörünün Türkiye’nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisi: VAR Analizi Yaklaşımı, *Yönetim ve Ekonomi*, 13(2), s.137-150.
- Balli, F., Uddin, G.S. ve Shahzad, S.J.H. (2019), Geopolitical Risk and Tourism Demand in Emerging Economies, *Tourism Economics*, 25(6), s.997–1005.
- Brown, R.L., Durbin, J. ve Evans, J.M. (1975), Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time, *Journal of the Royal Statistical Society*, 37(2), s.149-192.

- Caldara, D. ve Iacoviello, M. (2018), Measuring Geopolitical Risk, *International Finance Discussion Papers*, 1222, <https://doi.org/10.17016/IFDP.2018.1222>, (Erişim Tarihi: 08.10.2020)
- Chen, C.F. ve Chiou-Wei, S.Z. (2009). Tourism Expansion, Tourism Uncertainty and Economic Growth: New Evidence from Taiwan and Korea, *Tourism Management*, 30, s.812–818.
- Dash, A.K., Tiwari, A.K. ve Singh, P.K. (2018), Tourism and Economic Growth in India: An Empirical Analysis, *Indian Journal of Economics*, 392, s.29-49.
- Demir, E., Gozgor, G. ve Paramati, S.R. (2019), Do Geopolitical Risks Matter for Inbound Tourism?, *Eurasian Business Review*, 9, s.183–191.
- Demir, E., Simonyan, S., Chen, M.H. ve Lau, C.K.M. (2020), Asymmetric Effects of Geopolitical Risks on Turkey's Tourist Arrivals, *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 45, s.23-26.
- Devlet Planlama Teşkilatı, Sekizinci Kalkınma Raporu. (2001), “Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/08_Turizm.pdf, (Erişim Tarihi: 22.11.2020)
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979), Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), s.427-431.
- Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981), Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica*, 49(4), s.1057-1072.
- Dritsakis, N. (2012), Tourism Development and Economic Growth in Seven Mediterranean Countries: A Panel Data Approach, *Tourism Economics*, 18(4), s.801–816.
- Durbarry, R. (2004), Tourism and Economic Growth: The Case of Mauritius, *Tourism Economics*, 10(4), s.389–401.
- Ekanayake, E.M. ve Long, A.E. (2011), *Tourism Development and Economic Growth in Developing Countries*, Global Conference on Business and Finance Proceedings, 6(2), s.520-526.
- Elliott, G., Rothenberg, T.J. ve Stock, J.H. (1996), Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root, *Econometrica*, 64(4), s.813-836.

- Fayissa, B., Nsiah, C. ve Tadasse, B. (2008), Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa, *Tourism Economics*, 14(4), s.807–818.
- Garidzirai, R. ve Pasara, M.T. (2020). An Analysis of the Contribution of Tourism on Economic Growth in South African Provinces: A Panel Analysis, *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 29(2), s.554-564.
- Garsous, G., Corderi, D., Velasco, M. ve Colombo, A. (2017), Tax Incentives and Job Creation in the Tourism Sector of Brazil's SUDENE Area, *World Development*, 96, s.87-101.
- Habibi, F., Rahmati, M. ve Karimi, A. (2018), Contribution of Tourism to Economic Growth in Iran's Provinces: GDM Approach, *Future Business Journal*, 4, s.261-271.
- Jong-A-Pin, R. (2009), On the Measurement of Political Instability and Its Impact on Economic Growth, *European Journal of Political Economy*, 25, s.15-29.
- Kanca, O.C. (2015), Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Örneği (1980-2013), *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8, s.1-14.
- Kang, S. ve Meernik, J. (2005), Civil War Destruction and the Prospects for Economic Growth, *The Journal of Politics*, 67(1), s.88–109.
- Katircioglu, S.T. (2009), Revisiting the Tourism-Led-Growth Hypothesis for Turkey Using the Bounds Test and Johansen Approach for Cointegration, *Tourism Management*, 30, s.17-20.
- Khan, K., Su, C.W. ve Rizvi, S.K.A. (2020), Guns and Blood: A Review of Geopolitical Risk and Defence Expenditures, *Defence and Peace Economics*, s.1-17.
- Kreishan, F.M.M. (2010), Tourism and Economic Growth: The Case of Jordan, *European Journal of Social Sciences*, 15(2), s.229-234.
- Lanouar, C. ve Goaid, M. (2019), Tourism, Terrorism and Political Violence in Tunisia: Evidence from Markovswitching Models, *Tourism Management*, 70, s.404-418.
- Lee, C.C., Olasehinde-Williams, G. ve Akadiri, S.S. (2020), Geopolitical Risk and Tourism: Evidence from Dynamic Heterogeneous Panel Models, *International Journal of Tourism Research*, s.1-13.

- Maden, S.I., Bulgan, G. ve Yıldırım, S. (2019), The Effect of Tourism Sector on Economic Growth: An Empirical Study on Turkey, *Journal of Yasar University*, 14(55), 215-225.
- McCombie, J.S.L. ve Thirlwall, A.P. (1994), *Economic Growth and the Balance-of-Payments Constraint*, New York: St. Martin's Press.
- Menegaki, A.N. (2019), The ARDL Method in the Energy-Growth Nexus Field: Best Implementation Strategies, *Economies*, 7(105), s.1-16.
- Mert, M. ve Çağlar, A.E. (2019), *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Meyerson, E. (2016), Political Man on Horseback Coups and Development, https://www.hhs.se/contentassets/5f04e6ceade84bf882ec6bf118022f7c/meyersson_coups_development.pdf, (Erişim Tarihi: 07.01.2021)
- Mil, B. (2016), Türkiye’de Turizm Teşvik Politikalarına Kronolojik Bir Yaklaşım, *İstanbul Arel Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonomi, Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), s.1-16.
- Narayan, P. (2005), The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests, *Applied Economics*, 37(17), s.1979-1990.
- Narayan, P.K., Narayan, S., Prasad, A. ve Prasad, B.C. (2010), Tourism and Economic Growth: A Panel Data Analysis for Pacific Island Countries, *Tourism Economics*, 16(1), s.169–183.
- Neacșu, M.C., Neguț, S. ve Vlăsceanu, G. (2018), The Impact of Geopolitical Risks on Tourism, *Amfiteatru Economic*, 20, s.870-884.
- Ng, S. ve Perron, P. (2001), Lag Length Selection and the Construction of Unit Root Tests with Good Size and Power, *Econometrica*, 69(6), s.1519-1554.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], (2020), *OECD Tourism Trends and Policies 2020*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/6b47b985-en>, (Erişim Tarihi: 21.12.2020)
- Pan, W.F. (2019), *Geopolitical Risk and R&D Investment*, Discussion Paper 2019-11, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3258111 (Erişim Tarihi: 09.01.2021)

- Paramati, S.R., Alam, S. ve Chen C.F. (2017), The Effects of Tourism on Economic Growth and CO₂ Emissions: A Comparison between Developed and Developing Economies, *Journal of Travel Research*, 56(6), s.712– 724.
- Perles-Ribes, J.F., Ramón-Rodríguez, A.B., Moreno-Izquierdo, L. ve Martí, M.T.T. (2018), Winners and Losers in the Arab Uprisings: A Mediterranean Tourism Perspective, *Current Issues in Tourism*, 21(16), s.1810-1829.
- Pesaran, M.H. ve Pesaran, B. (1997), *Working with Microfit 4.0*, Oxford: Oxford University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R.J. (2001), Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships, *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), s.289-326.
- Phillips, P.C.B. ve Perron, P. (1988), Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), s.335-346.
- Rusu, S. (2011), Tourism Multiplier Effect, *Journal of Economics and Business Research*, 1, s.70-76.
- Sala-I-Martin, X.X. (1997), I Just Ran Two Million Regressions, *The American Economic Review*, 87(2), s.178-183.
- Schubert, S.F. ve Brida, J.G. (2007), *The Effects on Productivity of Subsidising Tourist Firms*, eds. Keller, P. ve Bieger, T. *Productivity in Tourism*, Berlin, Erich Schmidt Verlag GmbH & Co.
- Seetanah, B. (2011), Assessing the Dynamic Economic Impact of Tourism for Island Economies, *Annals of Tourism Research*, 38(1), s.291– 308.
- Selimi, N., Sadiku, L. ve Sadiku, M. (2017), The Impact of Tourism on Economic Growth in the Western Balkan Countries: An Empirical Analysis, *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 10(2), s.19-25.
- Sengupta, J.K. ve Espana, J.R. (1994), Exports and Economic Growth in Asian NICs: An Econometric Analysis for Korea, *Applied Economics*, 26(1), s.41-51.
- Šimundić, B., Kuliš, Z. ve Šerić, N. (2016), Tourism and Economic Growth: An Evidence for Latin American and Caribbean Countries, *Tourism & Hospitality Industry*, s.457-469.

- Songling, Y., Ishtiaq, M. ve Thanh, B.T. (2019), Tourism Industry and Economic Growth Nexus in Beijing, China, *Economies*, 7(25), s.1-15.
- Soybilgen, B., Kaya, H. ve Dedeoglu. (2019), Evaluating the Effect of Geopolitical Risks on the Growth Rates of Emerging Countries', *Economics Bulletin*, 39(1), s.717-725.
- Şanlıoğlu, Ö. ve Özcan, E.Ö. (2017), Türkiye'de Uygulanan Turizm Teşvik Politikaları Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), s.97-118.
- The World Tourism Organization [UNWTO], (2019), *International Tourism Highlights*, <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>, (Erişim Tarihi: 08.02.2021)
- Tiwari, A.K., Das, D. ve Dutta, A. (2019), Geopolitical Risk, Economic Policy Uncertainty and Tourist Arrivals: Evidence from a Developing Country, *Tourism Management*, 75, s.323–327.
- Toker, B. (2007), Türkiye’de Turizm Sektörü Teşviklerinin Değerlendirilmesi, *Yönetim ve Ekonomi*, 14(2), s.81-92.
- Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2020), Türkiye’de Turizm Sektörüne Sağlanan Teşvik ve Destekler, Ankara, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html>, (Erişim Tarihi: 17.10.2020)
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], (2014), *Turizm İstatistikleri*, Ankara, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2014--18665>, (Erişim Tarihi: 25.11.2020)
- Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], (2020), *Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm İstatistikleri*, Ankara, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Egitim,-Kultur,-Spor-ve-Turizm-105> (Erişim Tarihi: 25.11.2020)
- Wang, X., Wu, Y. ve Xu, W. (2019), *Geopolitical Risk and Investment*, SSRN Working Paper No. 3305739, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3305739 (Erişim Tarihi: 11.01.2021)
- Yamak, N., Tanrıöver, B. ve Güneysu, F. (2012), Turizm – Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.

- Yang, Y. ve Fik, T. (2014), Spatial Effects in Regional Tourism Growth, *Annals of Tourism Research*, 46, s.144-162.
- Yıldırım, J. ve Öcal, N. (2004), Tourism and Economic Growth in Turkey, *Ekonomik Yaklaşım*, 15(52-53), s.131-141.